

BALOGH MARGIT

MINDSZENTY JÓZSEF A BOLDOGOK KÖZÖTT?

Mindszenty akkor lehet a legkevésbé megosztó, ha nem egy nemzeti dráma hőseként vagy antihőseként, hanem egy meglehetősen bonyolult történet ellentmondásos szereplőjeként jelenik meg, aki egyszerre volt feddhetetlen erkölcsű és komoly tévedéseket elkövető, példamutató magatartást tanúsító és időnként következtlen.

■ „Harcolni fogok... amíg csak a koporsó be nem zárul felettem” – szögezte le Mindszenty József, Magyarország hercegprímása egyik beszédében, amelyet még 1946. június 15-én mondott a rábaközi Csornán. A kategorikus kijelentésben benne volt az életre szóló politikai hitvallás: az adott politikai rendszer kérlelhetetlen ellenfeleként a sírig védelmezi nemzete és egyháza érdekeit. Neve valóban a kommunizmus elleni harc szimbólumává nőtt, így vált világhíressé. Nem egyszerűen egy főpap volt, hanem egy politikai karakter őstípusa. Neve a 21. század eleji Magyarországon is – ha nem is mindenki által elfogadott, de komoly hívó szó: küldetéses, plebejus-konzervatív, túlcsondulóan nemzeti érzelmű, megingás nélküli náciellenes, a diktatúrákkal rendre ütköző, historizáló szemléletű főpap, aki egyszerre lett a kommunizmus üldözöttje és a kommunizmusnak tett diplomáciai vezéráldozat. Befogadása és utóélete – mint többnyire a nagyjainké általában – „manicheus” módon történt: a kritikátlan kanonizálás és a megbélyegző diabolizálás végletei között hullámnzott. Magyarországon évtizedeken át az utóbbi sablon élt, majd annak ellentéte is feltámadt: előbb az emigráció, majd a hazai katolikus közösség kollektív emlékezetét mindinkább eluralta egy vezér mártírképe, amely kizárólag gloriifikált életutat tulajdonít Mindszentynek. Nézetei mára beépültek a konzervatív és jobboldali értelmiségiek nemzetfogalmába, miközben a baloldali és liberális értelmiség is próbálja árnyalni korábbi egyoldalú és hamis megítélését. Az emlékezetpolitikai diskurzusban Mindszenty akkor lehet a legkevésbé megosztó, ha nem egy nemzeti dráma hő-

seként vagy antihőseként, hanem egy meglehetősen bonyolult történet ellentmondásos szereplőjeként jelenik meg, aki egyszerre volt feddhetetlen erkölcsű és komoly tévedéseket elkövető, példamutató magatartást tanúsító és időnként következetlen.

A plébános

■ Az 1942 augusztusáig Pehm vezetékneven ismert Mindszenty József központi feladatának, ahogy az egy plébánostól elvárható, mindig a lelkipásztorkodást tekintette. Papszentelése után nem folytatott sem hazai, sem külföldi egyetemi tanulmányokat, nem volt filozófiai vagy teológiai doktor. Gyakorló lelkipásztor lett, aki híres volt az intézményes szociális szeretet ápolásáról. A későbbi legendás Mindszenty-temperamentummal már életének ebben a szakaszában találkozhattunk. Munkássága nemcsak a szorosán vett lelkipásztori tevékenységre terjedt ki, mert amellett, hogy felvirágoztatta a hitéletet és a katolikus társadalmi munkát, megszervezett egy várost, ahol fontos kérdésekben nélküle nem hozhattak döntést. Egy olyan nemzedéknek volt a tagja, amely nem annyira országosan, mint inkább a maga szűkebb világában tett szert vezető szerepre.

Idővel bekapcsolódott az országos katolikus mozgalmakba is, részben mint az Actio Catholica egyik legbuzgóbb vidéki szervezője, részben mint katolikus rendezvények közkedvelt szónoka, és a politikai katolicizmus egyik igen aktív alakjává vált. Magyarországon a politikai katolicizmus – a protestáns keresztény felekezetekhez kapcsolódó irányzatokhoz hasonlóan – erőteljes konzervatív irányzatként jött létre, válaszul a liberalizmus, a szociáldemokrácia és a széles körű választójogon alapuló demokratikus eszmék térhódítására, mivel azok antiklerikalizmusában, nem alaptalanul, veszélyt láttak az egyházra és a hitre nézve. Pehm József az első világháborúból sarjadt őszirózsás forradalmat – némi bizonytalankodás után – elutasította, majd a Tanácsköztársaság alatti személyes tapasztalatai zsigeri ellenszenvét táplálták a különböző mezben jelentkező diktatúrákkal szemben. Pehm katolicizmus iránti hűsége az 1920-as évekre életre szólóan összeforrt a király iránti hűséggel, közéleti lépéseit – sok más katolikussal egyetemben – a konzervatív legitimizmus határozta meg. Hitt a Habsburg-monarchia magyarországi restaurációjában és az azzal járó állami autokrácia elveiben. Pehm/Mindszenty ebben a politikai aurában szolgált plébánosként negyedszázadon át Zalaegerszegen. Fiatalsága óta őrizte a hagyomány kohójában kiérlelt értékeket, amelyek megóvásáért – a fontolva haladás keretein belül – formai újításokra is készen állt: közreműködésével született meg a zalaegerszegi katolikus sajtó, lett színpadja a kultúrháznak, vagy épült jégpálya a fiataloknak. A tartalomban azonban nem tűrt semmiféle elhajlást attól az – antiszemizmusról sem mentes – szellemi iránytól és világnézettől, amelyben ő maga is nevelkedett. A korabeli pápai állásfoglalásokkal összhangban nem pártolta a más vallásúakkal való „közösködést”, miközben a politikában 1919 óta jelszóvá vált a keresztény egység. Az ő idejében Zalaegerszeg annyit fejlődött, mintha püspöki székhely lett volna. Amikor a Szentszék 1943–1944 folyamán a megfelelő személyt kereste a veszprémi püspöki székbe, Mindszenty József mögött már 25 éves sziklaszilárd lelkipásztori, tevékeny közéleti és politikai múlt állt, ami hatásában kiterjedt a zömében katolikus Dunántúlra. XII. Piusz pápa 1944. március 5-én a zalaegerszegi apátplébánost nevezte ki veszprémi püspökké, majd alig másfél év múlva, 1945. október 2-án esztergomi érsekké.

Az ellenálló főpap

■ Bár nem volt konszenzus a személyében, de Hitler totalitárius rendszerének elutasítása és nyilasok általi letartóztatása miatt a kommunisták is elfogadták. A második világháború után a magyar kereszténydemokrácia próbálkozásait a kiépülő

bolshevik rendszer néhány éven belül felszámolta. Az összes demokratikus erő felmorzsolását követően a magyar kommunisták a katolikus egyházra úgy tekintettek, mint az ország egyetlen független intézményére. Valóban Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek maradt az egyetlen komoly befolyással és tekintéllyel bíró személy, aki a mártírság vállalására elszánva – politikai értelemben is értelmezett – utóvédharcot folytatott.

Mindszenty primásként azzal a roppant kihívással szembesült, hogy miként biztosítható nemcsak az egyház működése és a vallásszabadság, hanem a magyarországi katolikus egyház társadalmi hatalma is. A bíboros két lehetőség közül választhatott. Vagy azokkal tart, akik úgy gondolták, hogy a jövőt a magyar politikai helyzet elfogadása jelenti, legyen az bármilyen tökéletlen, vagy elutasít mindent, ami az adott kormányzattól ered. Előbbi esetben kiadta volna a nyomtatékosan kért kormánypárti nyilatkozatot, és felszólította volna a híveket, hogy támogassák a kormánnyal folytatandó tárgyalásos, kompromisszumos és együttműködési stratégiát. Feltételezhető, hogy ennek az útnak a követésével a katolikus egyház hosszú távon is számottevő antikommunista erővé válhatott volna, ha nem is olyan mértékben, mint a legsajátosabb helyzetben lévő Lengyelország, ám ennek igazolásához az üldözött egyház mellett az opponáló egyházat is vizsgálni kell. A másik út, és a bíboros ezt részesítette előnyben, az elvekhez való ragaszkodást jelenti, függetlenül attól, mit tanácsolt az egyházon belüli ellenzék, és hogy ez az út milyen hátrányos következményekkel járhat az egyházra nézve.

Az egyház gazdasági, politikai, közéleti és oktatási hatalmának visszaszorítását – még akkor is, ha egy-egy intézkedés beleillett egy korszerű, európai polgári demokratikus fejlődésbe – Mindszenty csak egy kívülről jövő erőszakként élte meg. Ebben a folyamatban az *ellenállás vagy alkalmazkodás* közötti döntés vízvélasztója a köztársasági államforma kikiáltása (1946. február 1.), mivel ennek következtében az egyháziak évszázadok alatt egyébként is megcsappant közjogi szerepe teljesen kiürült. Mindszenty viszont a történelmi alkotmányra hivatkozva haláláig úgy vélte, hogy a király távollétében az esztergomi érsekre mint hercegprimásra szállt a magyar nemzet alkotmányos jogainak védelme és képviselése. Ez a szerep szinte ráégett a személyére, túlságosan is azonosult vele, amiből az utókornak egy tágasabb, történelmi horizontra kell lépni. A bíboros a köztársaságot, a népi demokráciát és a kommunizmust kizárólag a Magyarországot megszállva tartó és az addigi rendszert gyökerében felforgató szovjet befolyásnak tulajdonította. Úgy vélte, hogy nem egyezkedhet a „Gonosszal”, tehát a kormány intézkedéseit minden indokolható alkalommal elutasította és küzdött ellene. Elvi alapról egyetlen lehetséges útja maradt: a kommunista vagy a kommunistáknak tulajdonított döntések elutasítása. Nem a sikerért, hanem az elvi következetességért. Elvárta, hogy állásfoglalását és abból eredő útmutatásait az egyházon belüli engedelmességből eredően nemcsak a hívek, hanem a papság és a püspökök is elfogadják.

Vajon miért ezt az utat választotta Mindszenty? Válaszunk szerint azért, mert reménykedett egy világpolitikai fordulatban, és mert abban a szilárd tudatban cselekedett, hogy maga mögött tudja a Szentszék támogatását. Akkoriban Rómában úgy gondolták, hogy üldözések idején két út létezik: vagy az alkalmazkodás, vagy a hajlíthatatlanság. Az első úton haladva megmenthetők bizonyos dolgok, legalábbis egy időre, de fel kell áldozni érte más fontos dolgokat, ami károsíthatja az egyház alapjait. A második út szép és nemes, azonban teljes vereséghez is vezethet, amelyben lényeges pozíciókat veszítenek, de megmentik az alapokat, az erkölcsi győzelemből aztán újra kivirágozhat az eszme. A pápa ódzkodott attól, hogy konkrét helyzetekre konkrét magatartási receptet írjon elő, de általában véve elvárta, hogy a hívek ellenálljanak az ateista kommunizmusnak. Míg XI. Piusz (1922–1939) nagy hangsúlyt helye-

zett a *katolikus* akció és a *politikai* akció megkülönböztetésére, addig XII. Piusz (1939–1958) viszonylagossá tette a megkülönböztetés jelentőségét, és már az 1946. nyári olaszországi választásokon a vallás és a haza védelmének jegyében a katolikusok erőteljes mozgósítására került sor. Mindszentyt is a kommunista veszély elhárításának feladatával bocsátotta újtjára bíborossá kreálásakor, ugyanakkor a *modus vivendi* híveinek is adott némi bátorítást, legalább 1946 végéig. Ezzel együtt megbízott Mindszentyben, hogy helyesen dönt ebben a súlyos kérdésben, azaz hogy alkalmazkodik, vagy ellenáll. Bár Mindszenty lépései nem minden esetben találkoztak helyesléssel, kifelé Róma minden esetben kiállt mellette.

Kortársai méltán látták Mindszentyben, hogy alkatilag is olyan személy, aki hitének szilárdsága mellett kész az életét is adni az „ügyért”. Az, ami karaktere szerint „konokság”, ebben az esetben „lelki erősségnek” is tekinthető. Ám épp ebből a kikezdetetlen elvi következetességéből eredt politikai gyengesége is. Mindezért Mindszentynek súlyos árat kellett fizetni. Hősiességéért elnyerte ugyan a fehérmártír-koszorút, de ennek előnyét sem ő, sem a katolikus papság, sem a hívek nem élvezték akkor. A második világháború utáni korszak jelszavává a kompromisszum vált. Az atomfegyverek árnyékában ez lett a világ túlélésének játékszabálya. Mindszenty opponáló magatartása azonban lehetővé tette ellenfeleinek, hogy a közvéleményt áthangolják: Mindszentyvel nem a demokratikus erők védekeznek egy kiépülő diktatúra ellen, hanem a Horthy-rendszer hívei folytatják utóvédharcaikat.

Amikor XII. Piusz pápa 1946. február 20-án köszöntötte az új bíborosokat, köztük Mindszenty Józsefet, feltette az örök kérdést: mi az egyház feladata az emberi társadalomban. A válasz is évezredek: az egyház isteni alapítójának küldetését folytatja, amikor az egész világon terjeszti az evangéliumot. A háború utáni rekonstrukciós munka – s eleve a nemzetek közötti ellenségeskedés – miatt az egyház *nemzetekfelettségét* emelte ki, s azt, hogy egészen más módon működik, mint egy állam vagy birodalom. Az üzenet egyértelmű: az egyház nem törekszik a hatalmat önmagáért megszerezni, ugyanakkor nem kíván lemondani saját hivatásáról. A lényegi kérdés a konkrét magyarországi viszonyokra tehát így módosulhat: mi az egyház tulajdonképpeni feladata egy vele ellenséges társadalomban? Lelki gondozás vagy politikai ellenállás? Vagy e kettő elválaszthatatlan egymástól, amikor a „lelkekért való harcot” politikai vagy – mint Rákosiék – rendőri területen folytatták? Ha igennel válaszolunk, vajon belesodorhatja-e egy főpap magatartásával laikusok tömegeit az egzisztenciális ellehetetlenülésbe? Ajánlhatja-e a klerikusoknak a mindhalálig való kitartást? Elvárhatja-e az élet kockáztatását annak reményében, hogy majd feltámadunk? A pásztornak nem feladata-e inkább, hogy az elvi maximum helyett az idő által meghatározott optimumot mentse meg? Mindszenty még akkor is ragaszkodott az elvekhez, amikor az már belső táborokra szakadással fenyegetett, és gyengítette az egyház hosszú távú hatékonyságát. Nem számolt azzal, hogy egy olyan politikai erővel került szembe, amely mögött ott áll az egész szovjet birodalom, vagy ha igen, azt időlegesnek tartotta. Így ahelyett, hogy mentette volna a menthetőt, harcba kezdett – egyedül. Paraszti származása, bebörtönzése, szenvedése szinte népmesei hőssé formálta. Mitológiai óriássá, egy modernkori Dáviddá, a kommunizmus elleni harc hősvé nőtt, aki szembeszáll a túlerőben lévő Góliáttal. A nép Mindszentyben látta tükörként önmaga érzéseit, szenvedélyeit, előítéleteit. A bíboros 1974-ben megjelent emlékiratai pontosan ezt a képet örökítették meg, amit aztán történészek és hagiográfusok gondosan ápoltak.

Utóbb már világosan látható: Mindszenty hajlíthatatlansága, a „mindent vagy semmi” elve a közéletben nemigen járt sikerrel, sokkal inkább a magasztos példával szolgáló mártírsorsot vonta maga után. Mindszenty nem tudta megállítani azt a folyamatot, ami Magyarországra szakadt Jalta és Potsdam révén. Se szenvedéssel, se tiltakozással. A változások irányát (bolszevizálódás) helyesen látta, politikailag ő bizonyult

a tisztánlátóbbnak, de nem tudta elfogadni, hogy a dolgokon nem változtathat. A fi-nom lehetőségeket meg nem érzékelt, amivel befolyását talán érvényesíthette volna. Prímássága felsőbbségébe vetett bizodalmban rosszul számította ki választási lehe-tőségeit: a Vatikán nem védhette meg, Amerika nem avatkozott be. Útja a kiépülő dik-tatúrával szemben szükségszerűen vezetett összeütközéshez. A túlélésért cserébe adott engedményeket nem tudta másként nézni, mint meghátrálásként vagy elvfel-adásként, ezért meg sem kísérelte, hogy megtalálja azt a maximumot, ami az adott fel-tételek között az elvekből még megvalósítható. Szigorú értékrendjében a mérlegelés, a kerülgetés, a lehetőségek közötti választás keresése erkölcstelenséggel ért fel.

Mindszenty rettenthetetlen volt, amikor a szenvedő emberről volt szó. Megnyilatko-zásainak sarokpontja az egyén, a személy értékéért és méltóságáért való kiállás. A val-lásszabadság, az egyház működési szabadsága, valamint a nemzeti érdekek védelmében tett lépései összhangban álltak pozíciójából eredő felelősségével és az általános emberi szabadságjogok védelmével. Ám a korszak általános politikai, még demokratikusnak is mondható törekvéseit – amelyeket egy keresztény ember számára legelfogadhatóbban a kiscgazdapárt fogalmazott meg – a prímás nem tudta magáévá tenni. Mindezzel magya-rázhatjuk, hogy Mindszenty nemcsak az ateizmussal és a kommunistákkal ütközött, ha-nem a politikai körülményeket tőle eltérően megítélő kereszténydemokratákkal, sőt a kiscgazdákkal is, és elutasította nemcsak Balogh István plébános, miniszterelnökségi ál-lamtitkár (Balogh páter) vagy Barankovics István demokrata néppárti politikus, hanem Varga Béla plébános és Nagy Ferenc politikáját is. Rendkívül szigorú, elvi alapú gondol-kodásmódja megakadályozta abban, hogy kellően árnyalja ideológiai és politikai ellen-felelit. Nem vette észre a szövetségest ott, ahol az kínálkozott, miközben ellenséget lá-tott sokszor azokban is, akik ugyanazt a szekeret tolták. Ugyanakkor egy anakroniszt-i-kus félelem is hajtotta, hogy változatlanul érvényes a római mondás: ha békét akarsz, készülj a háborúra. Ám hiányzott belőle a politikusok rafináltsága, a diplomaták rugal-massága, az uralkodók bölcsessége. Mégis, minden ellentmondásával együtt *az adott történelmi pillanatban Mindszenty József, egy konzervatív-legitimista főpap volt az, aki ténylegesen védte a demokrácia értékrendjét* – szemben azokkal, akik harsányan ezt hir-dették ugyan magukról, ám ténylegesen diktatúrát építettek.

Mindszenty bíboros páratlan teljesítménye, hogy a magyar nép többségében sikerült katolikus alapon közös nevezőre hoznia a vallásosság és a hagyományos értelemben vett nacionalizmus érzésvilágát, megszüntetve e két „irracionális erő” közötti ellentétet, holott a múltban a hercegprímásokban – különösen a magyarországi ellenreformáció vezéralakja, Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek működése óta – a magyar függet-lenséget bénító Habsburg-uralom exponenseit látták. Ezt még Pázmány Péter sem érte el – állapította meg Kovrig Béla –, hiszen vele szemben Bethlen Gábor képviselte a ma-gyar függetlenség eszméjét.¹ Mindszenty József a magyar nemzet főpapjává vált, őben-ne szétválaszthatatlanul összeforrt nemzet, magyarság és vallás.

Történelmi távlatokban vajon mi mentette meg inkább az egyházat, mi biztosítot-ta a túlélését? A kompromisszumok, a behódolások vagy a mártírium? Mindegyikre lehet igazolást találni. A behódoló orosz ortodox papságnak nem sikerült kikerülnie az egyházüldözést. S a világ első deklaráltan ateista államában, Albániában, ahol szó szerint földig rombolták az egyházat, az napjainkban mégis él. Magyarországon a Rá-kosi-éra likvidáló, majd a Kádár-rezsim korlátozó egyházpolitikájának céljait az sem módosította volna, ha nincs két irányzat. *Politikai végeredmény tekintetében ezért a két út közötti választás szinte jelentőségét veszti.* Ám a két lehetőség együttes jelen-léte ideig-óráig morálisan azt jelentette, hogy a magyar egyházat legalább 1964-ig, a magyar-szentszéki részleges megállapodásig nem lehetett megtörni, és utána sem to-tálisan. Mert a történelem véleményünk szerint se a szélmalomharcot vívó páncélos lovagokat, se a gerincükben meghajlókat nem igazolja, hanem azt tanúsítja, hogy az

egyház olyan bölcs intézmény, amelyben a barikádharcosok és a kollaboránsok, a békepapok, békepüspökök és a földalatti, ellenzéki, lélekben szabad egyház mindig egyszerre tudott létezni. A dolgokban rejlő vagy helyzetekből adódó ambivalenciára persze mindenki saját lelkiismerete szerint reagál. Ahogy egy hegy tetejére is különböző ösvényeken lehet feljutni, ugyanúgy egy azonos célhoz is eltérő módon közelíthetünk, vagy ahogy az indiai mondás tartja: a jó Isten görbe vonalakkal is egyenesen ír. A választásbölcsessége vagy oktalansága utólag dől el.

Világ magyarjainak lelkipásztora

■ A bíboros 1948. végi újabb bebörtönzésével történelmi küldetése nem fejeződött be, hanem csak új szakaszába lépett. Az áldozat, a mártír képe a koncepciók perrel és a hosszú börtönökkel vált kitorölhetetlenné. Mindszenty mint a forradalom főpapja viszont nem gyökeresedett meg, az akkori nemzedékek évek óta nem hallhatták a nevét. Ha Mindszenty 1956-ban a börtönt és ezzel a biztos halált választja, amivel személyes sorsát ország-világ előtt a szabadságharc, Isten és haza mögé helyezi, olyan megkarcolhatatlan erkölcsi sziklává vált volna, amilyenre kevés példa akad a világtörténelemben. Tán csak a szentek között...

Mindszenty 1956. november 4-én menedéket kért és kapott a budapesti amerikai követségen. Az itt töltött másfél évtized alatt főpapi teendőiben teljesen akadályoztatva volt. Csak másfél évtized után, 1971 és 1975 között, immár élete alkonyán kezdődhetett egy újabb aktív szakasz. Lélektanilag drámai folyamat zajlott le, amíg felkészült a távozásra hazájából. Mindszentyt a látszólagos legyőzöttség nem csüggesztette el, sőt évtizedeken át leláncolt aktivitását az emlékiratai publikálása mellett a világ számos országában élő honfitársa hitének és magyarságának megőrzésére fordította.

Budapesten Mindszenty főpapi aktivitásától főleg az 1958 után kiépült „népfrontos egyházpolitika” kényes egységűjét és eredményeit féltették. Ráadásul mind több jele mutatkozott annak, hogy egy újabb, egy más típusú Mindszenty-mítosz van születőben. A külföldi lelkipásztori utakon a változatlanságot, a hagyományt, a régi vágású katolicizmust képviselő Mindszenty lépett a minderre nosztalgiával tekintő emigráns magyarság elé. A bíborosnak nemcsak az enyhüléspárti nyugati világ, a fiatalok generációs lázadása, a szexuális forradalom volt teljesen ismeretlen, hanem azok az új eszmék és új liturgikus formák is, amelyekkel az 1960–1970-es években a zsinat utáni katolikus egyház kísérletezett. Az ő templomában elképzelhetetlen lett volna, hogy beat- és bluesmiséket tartsanak rockzenekarok részvételével. Az általa közvetített hagyományos egyházkép révén Mindszenty személye már nem csupán az antikommunistáknak vált ideális jelképévé, hanem a társadalmi (és egyházi) változások egy részét ellenző konzervatívoknak is.

A hatvanas években sem Nyugaton, sem Magyarországon senki sem látta előre a kommunizmus 1989-es összeomlását (még a szentszéki keleti politika formálói sem). A békés egymás mellett élés hangulatában minden ország arra rendezkedett be, hogy tartósan fennmarad a világ politikai megosztottsága, s ezzel együtt kell élni. Mindszenty a világpolitikai fordulatok ellenére sem békélt meg az 1945 utáni magyarországi politikai változásokkal, nem törődött bele a kommunista hatalomátvitelbe, az 1956-os forradalom eltiprásába. A szovjet segítséggel hatalomba került Kádár-kormányt törvénytelennek, ab ovo minden megállapodást, amely a rezsimmel kötött, érvénytelennek és kompromittálónak tekintett. Magyarország utolsó hercegprímásának tragédiája, hogy történelmi feladatára – a kommunizmussal való rendületlen szembenállásra – a hidegháborúból kilábaló világ egyre kevésbé tartott igényt.

Mindszenty a jövőt úgy akarta építeni, hogy közben ragaszkodott a múlthoz. Szerette és ismerte is a történelmet, csak a történelmi látásmódhoz kevés érzéke volt, ami-

kor úgy vélte, hogy ami egyszer volt, az nem változhat. Statikus történelemszemlélete kivált a hercegprímás közjogi szerepéről képviselt felfogásában mutatkozik meg. Mindszenty ragaszkodott a címhez történetileg kötődő, politikai vezető szerephez, amit pedig Róma is idejétmúlt rekvizitumnak tekintett. Mindszenty a saját valóságából képtelen volt átlépni a való világba. A II. vatikáni zsinat (1962–1965) egész szellemisége a világgal való korszerű párbeszédet sugallta, amelyben vállalhatatlanná vált az egyházi és az állami alkotmányjogi funkciók keveredése. A zsinat után a Vatikán, főleg II. János Pál pápa határozottan tiltotta püspökök és papok állami, politikai tisztségvállalását. Olyannyira, hogy vagy lemondtak, vagy felfüggesztették őket püspöki vagy papi tisztségükből (az 1983-ban érvénybe lépett új egyházbizományi kódex kodifikálta is az egyházbizományi tilalmat). Amikor VI. Pál pápa 1971-ben a „történelem áldozatának” nevezte a magyar főpapot, épp ezt a változást sűrítette bele a metaforába.

A szabad világban Mindszenty emlékiratainak kiadásán fáradozott, amit Róma kifejezetten ellenzett. A publikálás körüli huzavona – ami csak kísérője volt Mindszenty esztergomi érseki címének és vele prímási méltóságának megtartásáról vagy megszüntetéséről folytatott diplomáciai-politikai vitáknak – egyre kínosabbá vált. Végül VI. Pál pápa 1973. december 18-án az esztergomi érseki széket üresnek nyilvánította, ami a döntés nyilvánosságra hozatalakor, 1974. február 5-én lépett kánonjogilag hatályba. A letétellel Róma el akarta határolni magát az emlékiratíró Mindszentytől és politikai ítéleteitől, egyúttal elejét akarta venni a magyar kormány érvének, hogy ha a Szentszék nem tartja be a Mindszenty távozását rögzítő megállapodást (1971. szeptember 8.), akkor a kormány is megtagadja az egyháztól a kialakított ellentételezéseket. Vagyis a letételében pasztorális indokoknak beállított politikai megfontolásokról volt szó.

Az érseki székbeli való letétellel nemcsak Mindszentyt rázta meg, hanem a vele rokonszenvező katolikusok millióit is. A letételhez vezető eseményekről – különösen a pápa lemondást kérő leveléről és az azt elutasító bíborosi válaszokról – megoszlanak a vélemények: engedetlenséget tanúsított-e Mindszenty a pápa iránt vagy sem. Az engedetlenség- és engedelmisségpártiak egyformán komoly érveket sorakoztatnak fel. Egyrészt Mindszenty a pápai intelem ellenére is ragaszkodott emlékiratai kiadásához, adott politikai tartalmú nyilatkozatokat, és a pápa kifejezett kérésére sem mondott le – másrészt ezekkel szemben áll, hogy minden püspöknek joga, sőt kötelessége a pápa elé terjeszteni saját véleményét. Az engedelmisség versus engedetlenség alternatíváján Mindszenty soha nem gondolkodott, az ő esetében a nemzeti elkötelezettségen, a magyar nép szabadságáért folytatott harcán volt a hangsúly. A prímási méltósághoz is azért ragaszkodott, mert azt az ország és az egyház szabadságáért folytatott küzdelemhez eszközként használta. Hivatkozási alapja mindannyiszor egy magasabb rendűnek tartott szempont volt: harc az ateizmus ellen. Ezért félreállása vagy hallgatása az ő szemében a kommunista rezsim segítségével ért fel. Észérvekkkel nem látta be a pápa döntését, és 1974. január 6-án kelt levelében megtagadta a szerinte „zsarolással” kikényszerített pápai döntés elfogadását. Ám miután a döntés nyilvánosságra került, engedelmisségből tudomásul vette. Az engedetlenség vádját a Szentszék soha nem említette, az esetleges belső viták Mindszenty magatartásának minősítéséről csak a vatikáni levéltárak ma még kutathatatlan iratainak nyilvánosságra hozatala után ismerhetők majd meg.

A döntéssel VI. Pál – még ha lelkipásztori igényre vagy a bíboros magas életkorára hivatkozott is – egyértelműen megvonta támogatását attól az irányvonalától, amit a bíboros képviselt, és látszólag leértékelte Mindszenty addigi hősiességét. Ugyanakkor lehetővé tette a magyar katolikus egyházi hierarchia újbóli felépítését. Úgy tűnhet, a Vatikán túl nagy jelentőséget tulajdonított a püspöki kinevezéseknek, mintha a hierarchia helyreállítása nélkül nem is élhetett volna a magyar katolikus

egyház. A távlati cél ennél sokkal több volt: a magyar és a többi elnyomott egyház helyzetének normalizálása. Ezért vált Mindszenty József az Ostpolitik vezéráldozatává. Véleményünk szerint Róma szemszögéből nem is lehetett valódi dilemma a magyar katolikus egyház élet- és működőképessége, avagy az önkéntes rabsággal lelki szenvedést vállaló Mindszenty bíboros tanúságtétele közötti választás. Ugyanakkor a Szentszék keleti politikájának értékelése, újragondolása ma is javában tart, ahogy az akkori szereplők – Agostino Casarolival az élen – megítélése is viták keresztjében áll.

Mindszenty József 83 éves korában, 1975. május 6-án hunyt el a bécsi irgalmasok kórházában. Maga kívánta, hogy Mariazellben, a híres Mária-kegyhelyen temessék el, miután az ottani prior jelezte, hogy a bazilikában van egy üres sírhely Szelepcsényi György (1595–1685) magyar prímás-érsek sírja mellett. Temetése után így lett Mariazell a magyarok kétszeresen is népszerű zarándokhelye. A bíboros 1973. november 17-én megfogalmazott végrendeletében azt kívánta, ha „*a moszkvai hitetlenség csillaga*” lehull a magyar égboltról, vigyék haza földi maradványait Mariazellből Esztergomba, a prímások végső nyughelyére.² Mindszenty bíboros hamvait valóságos diadalmenetben szállították haza 1991. május 3-án.

A boldoggá avatásról

■ Mindszenty József a magyar történelemben ritka személyes autoritással és fölényes erkölcsi erővel képviselte meggyőződését, szó szerint az utolsó szívdobbanásig. Élete méltán magasztosult a diktatúrákkal szembeni ellenállás jelképévé és a hűség példájává, aki mindenkor hű maradt Istenéhez, egyházához, hazájához és népéhez. Még ha eközben nagyobb keresztet is akart vállára venni, mint amekkora egy halandó embernek megengedtetik...

Az életút egészen áthúzódo ellenmondás-halmazra – Mindszenty egyszerre volt kemény és kedves, rideg és derűs, korlátolt és előrelátó, és ilyen ellentétpárokat még számosat sorolhatnánk – a történész, anélkül, hogy átlépné szakmájának határait, a nála bölcsebbek válaszában találja meg a feloldást, mégpedig a II. vatikáni zsinat dokumentumaiban, amelyek közül a *Dignitatis humanae* foglalkozott a vallásszabadsággal, és érintette a lelkiismeret kérdését is. A dokumentum 3. pontja kimondja, hogy „Az igazságot pedig a személy méltóságának és társas természetének megfelelő módon kell keresni, tudniillik szabad kereséssel, tanítás vagy képzés, közlés és dialógus segítségével, melyekkel az emberek előadják a megtalált vagy megtalálni vélt igazságot, azért, hogy segítsék egymást az igazság keresésében; a megismert igazsághoz pedig személyes beleegyezéssel kell ragaszkodni. Az isteni törvény rendelkezéseit lelkiismeretében fogja föl és ismeri el az ember; köteles is lelkiismeretét minden tevékenységében híven követni, hogy eljusson céljához, Istenhez. Nem szabad tehát kényszeríteni, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék, de nem is szabad őt akadályozni abban, hogy lelkiismerete szerint cselekedjék, különösen vallási téren nem.”³ Ha figyelmesen elolvassuk újra és újra ezeket az igazságkeresésről szóló sorokat, akkor a valóban modern zsinat az – bármily meghökkentőnek is tűnik, hiszen látszólag pont ellentétes szellemiségek –, amely igazolja az intranzigens Mindszentyt. Mert ha nem csupán egyetlen síkon akarjuk értelmezni az ő életét, hanem mélyebben is, akkor tevékenységének, döntéseinek, később tépelődéseinek, sőt vélt „alkotmányos jogainak” gyökere az *igazságkeresés és a lelkiismereti kényszer*. Az embert mint személyt „*saját természetét őszintén és készletlenül az igazság keresésére*”. Mindszenty szándékainak őszintesége megkérdőjelezhetetlen. Ugyanakkor az igazság keresésének útján és a lelkiismeretben meghozott döntései lehetnek tévesek is, amire egy történésznek rá kell mutatni a történeti hűség érdekében, de akár a boldoggá avatási eljárást is segítve, amelynek nélkülözhetetlen feltétele a részletes életrajz kritikai szempontok szerinti összeállítása.

A boldoggá avatás a szentté avatás megelőző mozzanata, míg mindkettő annak ünnepélyes kinyilvánítása, hogy az elhunyt hősiesség fokán gyakorolta az erényeket (hitvalló), vagy életét adta Krisztusba vetett hitéért (vértanú). Mindszenty nem vértanú, így életszentsége az, ami egyházi vizsgálat tárgyát képezi (és ezért van szükség csoda igazolására is). A boldoggá avatás előkészítéseként Füzér Julián ferences és Szőke János szalézi szerzetesek 1985. május 6-án, a bíboros halálának 10. évfordulóján hozzákezdtek a tanúvallomások összegyűjtéséhez. A hivatalos egyházi eljárást 1988. május 31-én indította el a bécsi érsekség mint a halálozási hely szerint illetékes egyházmegye, de lényeges előrehaladás éveken át nem történt. A boldoggá avatás akkor indult el érdemben, amikor Paskai László bíboros az ügyet 1993-ban átkérte Esztergomba. Így 1994. március 14-én újrakezdődött az az egyházmegyei szakasz, a bécsi érsekség helyett az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében. Ezúttal az ilyenkor szokásos egyházmegyei pert két év alatt lezárták, a dokumentációt Habsburg-Lotaringiai Mihály, a Mindszenty Alapítvány elnöke és Szőke János posztulátor 1996. október 17-én átadta a Szentté Avatási Ügyek Kongregációjának.⁴

Azóta közel húsz év telt el, és a tisztelők egyre türelmetlenebbül várják a pozitív döntést „Isten szolgájáról”. Sokan csak a boldoggá (majd szentté) avatásban látják a főpap elismerését és értékelését. Holott a boldogok és szentek egy *vallásos* kultusz nyomán lesznek példaképek. Elfelejtik, hogy Pázmány Péter (1570–1637) milyen óriása volt a katolikus egyháztörténetnek, és mégsem szent. A szerzőnek nem illetékesége a boldoggá avatási eljárásról nyilatkozni, csak szigorúan magánvéleménye szerint Mindszenty József kanonizációja azért problémás, és halad a vártnál lassabban, mert nehezen engedelmeskedett VI. Pálnak. Ugyanakkor legfőbb érdeme az egyház függetlenségének, azaz a római pápa befolyásának védelmezése a világi-politikai hatalommal szemben. Ha a boldoggá avatás pozitív eredménnyel zárul, akkor Mindszenty egy sajátos szentípust testesít meg: hatásos szónok, de emberi kapcsolatai hézagosak (mert a személyeket többnyire csak eszköznek tekinti), rossz emberismerő, de mindig tudatában van igazának, neki az elvek számítanak mindenekfelett, viszont a szegények és üldözöttek pártfogója. Kétségtelenül nem az a szentideál, akit manapság elképzelünk, de legitim. Ahogy arra is akad példa a kereszténység történetében, hogy egymással szemben álló felekről egyaránt kijelentették Isten színe látását: Aranyászú Szent Jánost és egyik ellenfelét, egy jámbor szerzetest is szentként tisztelik a bizánci egyházban. Ne feledkezzünk meg az egyházi diplomáciáról sem: 2020-ban – 1938 után immár másodjára – Magyarország ad otthont a sorban 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusnak... A latolgatásokat félretéve, a történész szemével igazából az a fontos, hogy nagyon alapos kutatások folytak és folynak Mindszenty József életművéről.⁵ Valljuk, hogy csak az alapos történeti feltárás segíthet mind a boldoggá avatás ügyében, mind a történeti értékelés vonatkozásában.

■ JEGYZETEK

1. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.2.4. K–384/2. 15–18. fol. „A primás.” Kovrig Béla jellemzése Mindszenty Józsefről, 1946. szeptember 24. Kézírás; ugyanitt, 64. fol. „A progresszív katolikus irány kibontakozásának lehetőségéről.” Kovrig Béla feljegyzése. Bp., 1946. november 12. Kézírás.
2. Szövegét nyomtatásban lásd *Szentnek kiáltjuk!* Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Füzér Julián. Katolikus Magyarok Vasárnapja, Youngstown, 1987. 78–79. És Mészáros Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárnak napi jegyzetei (1972–1975)*. Lämpás Kiadó, Abaliget, 2000. 663–666:665. Az eredeti aláírt példány másolata: Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára, Mindszenty Archivum, 058-as gyűjtő
3. A II. vatikáni zsinat *Dignitatis humanae* kezdetű deklarációja a vallásszabadságról. Interneten: http://www.katolikus.hu/zsinat/zs_13.html
4. Az eljárás pontos menetét lásd Németh László Imre: *Mindszenty József a boldoggá avatás útján*. In: *Hogy jobban értsük a huszadik századot. (Konferenciák 2012–2013.)* (Korrajz 2013, a XX Század Intézet évkönyve.) Szerk. Markó György és Schmidt Mária. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Köz-alapítvány – XX. Század Intézet, Bp., 2014. 92–101.
5. Lásd például a szerző munkáját: *Mindszenty József 1882–1975*. I–II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2015.